

'אשמת הגנרלים?'

דוד טל

עמי גלוסקא, אשכול: תן פקודהו, תל-אביב, מערכות, 2004, עמ' 544 צמודים.

המחקר על מקורות מלחמת ששת הימים זוכה לפריחה בימים אלה. הארכיונים הרלוונטיים בארץ ובחו"ל משחררים יותר ויותר תעודות ומסמכים, והתוצאה היא הופעתם של מחקרים המבוססים על תיעוד חדש ומטילים אור חדש על המלחמה. מחקרו של עמי גלוסקא שייך לזרם זה, אך גם חורג ממנו. הוא מבוסס בקפידה רבה על מסמכים ארכיוניים, ועל כן משקלו וחיבתו רבים. עם זאת, גלוסקא קיבל גישה לחומרים שחוקרים אחרים, כמו מיכאל אורן, משה גת ותום שגב, אשר עסקו בהיבטים שונים של המלחמה והדרך אליה, לא קיבלו גישה אליהם. מחקרו של גלוסקא הוא עיבוד של עבודת דוקטור באוניברסיטה העברית בירושלים, שנעשתה כמחקר של מחלקת היסטוריה של צה"ל. בתור שכזו, קיבל גלוסקא גישה לחומרים מסווגים שאינם פתוחים לחוקר מן השורה. ביטוי לכך אפשר למצוא בהערות השוליים של הספר. למשל, בהערה 15 שבפרק ג (עמ' 83) נאמר כך: 'יפה בישיבת המטה הכללי, 1 ביולי, 1963'. המקור של המסמך הוא ארכיון צה"ל, אך באיזה תיק מופקד המסמך? והלא בלא ציון מספר התיק לא אוכל לגשת ולעיין בו! ואכן, החוקר מן היישוב, שיבקש לבדוק את מקורותיו של גלוסקא, לא יוכל לעשות זאת, מכיוון שהמסמך איננו פתוח לציבור. הוא שמור ל'אנשי שלומנו' בלבד. עם ישראל וציבור החוקרים שאיננו מ'אנשי שלומנו' יצטרכו להמתין לזמנים אחרים, טובים יותר, על מנת שיוכלו לבדוק את מקורותיו של גלוסקא, בדיקה שהיא הכרחית לתקינותו של מחקר היסטורי ולתקפותו, ועל מנת שיוכלו לעשות בעצמם מחקר המבוסס על החומר היקר מפז הזה. האם יש בטענה המובלעת לעיל משום רמז לאיכות המחקר? לא, בהחלט לא, ולא רק משום שהמחקר נכתב תחת פיקוחו של פרופ' אורי ביאלר ובהדרכתו הקפדנית. המחקר המוקפד והרציני הזה מציע לנו הצצה למחוזות שהמחקר הקיים לא הציע לנו

עד כה: הפיקוד העליון של צה"ל ומגע הגנרלים עם הדרג המדיני. מגע זה הוא שעומד בלבו של הספר, ובכך תרומתו המרכזית. מן המפורסמות היא שלמן הרגע שבו פרץ המשבר, במחצית מאי, כאשר כוחות צבא מצריים נכנסו לסיני, לחץ המטה הכללי של צה"ל על הדרג המדיני לצאת למתקפה. ואולם, מסתבר שהמתח בין הדרג המדיני לדרג הצבאי, שבא לידי ביטוי באותם ימים ארוכים של מאי וראשית יוני, היה קיים כבר בימים הראשונים של ממשלת אשכול, ארבע שנים מוקדם יותר. 'עד מהרה נחשף בדיונים המתח שבין גישת הדרג המדיני, אשר צידד בקיום הסטאטוס-קוו ובין גישת הצבא, שלא קידש אותו. האלופים ראו לפנייהם הזדמנות נדירה, שלא נקרתה להם בימי בן גוריון [...] להשפיע על עיצוב מדיניות הביטחון של הקברניט הנכנס באופן שיעניק לצבא מרחב פעולה רחב יותר' (עמ' 49). כלומר, הלחץ שהפעיל הדרג הצבאי על הדרג המדיני ב-1967 היה רק קצה הקרחון של תופעה עמוקה יותר: הקצונה הבכירה ביקשה להשפיע על עיצובה של מדיניות הביטחון של ישראל כראות עיניה, גם אל מול גישתה השונה של ממשלת ישראל. העובדה המעניינת בתהליך זה היא שהמטכ"ל ובראשו הרמטכ"ל, רב אלוף יצחק רבין, גרס שיש לנצל 'מצבי משבר לשם שיפור הגבולות, במיוחד בחזית הירדנית' (עמ' 56, 58).

גישה זו יכולה לחזק את הטענה שתרומתה של ישראל לפרוץ מלחמת ששת הימים הייתה משמעותית גם היא, טענה שגלוסקא מבסס אותה עוד בספרו. יש לציין כמה נקודות עקרוניות ומעשיות. לתחום הראשון אפשר לשייך את המעבר הדוקטרינרי מגישה 'דפנסיבית-אופנסיבית' 'הגנתית-התקפית' לגישה 'אופנסיבית-דפנסיבית' הפוכה: 'התקפית-הגנתית'. הגישה הראשונה, ששררה בשנים הראשונות למדינה, הניחה ש'צה"ל ייערך תחילה להגנה כדי לבלום מתקפת אויב, ובשלב השני ייצא להתקפת נגד ויעביר את הלחימה לשטח האויב'. ואילו הגישה השנייה, ש'צה"ל אימץ אותה לכל המאוחר ב-1953, הניחה שעל ישראל להקדים ולתקוף במידה ותהיה סכנה שמדינות ערב יבקשו לתקוף (עמ' 60-61). דוקטרינה זו היא שהביאה את ישראל לתקוף ביוני 1967. ואולם, דוקטרינה לבדה איננה מבשרת בהכרח מלחמה. דוקטרינה היא דרך הפעולה שתינקט כאשר נוצרים תנאים ונסיבות המחייבים את הוצאתה לפועל.

מה היו, אם כן, התנאים והנסיבות שהביאו להפעלת הדוקטרינה ההתקפית-הגנתית? כאן מציע גלוסקא מבנה שבו ישנם שני רבדים. ברובד האחד, ישראל צריכה הייתה להתמודד עם פעילות ערבית עוינת כנגדה. התגובות הישראליות והפעילות הערבית הנגדית יצרו מעגל שבסיומו התרחשו האירועים אשר הביאו באופן ישיר לפרוץ המלחמה. ואולם, ברובד השני, העמוק יותר, מציג גלוסקא את המטכ"ל כמי שתרום תרומה ממשית להידרדרות, וזאת באמצעות הפרשנות המיוחדת של הצבא את כוונותיהם של הפוליטיקאים: 'הצבא פעל בדרך כלל במסגרת שהוכתבה לו, אך בכמה מקרים הרשה לעצמו פרשנות נרחבת מזו שלה התכוון הדרג המדיני' (עמ' 80).

הדבר הזה נעשה בכמה זירות. זירה אחת הייתה המאבק על השליטה באזורים המפורזים לאורך גבול ישראל-סוריה, מאבק שהתנהל בסמוך לסיום מלחמת 1948 ונמשך לאורך שנות החמישים ועד למלחמת ששת הימים. מאבק זה הלך והסלים ככל שישראל החריפה את תגובותיה לניסיונות הסוריים למנוע מישראל לעבד חלקות חקלאיות באזורים המפורזים. לשיא הגיעה התגובה הישראלית עם הפעלת חיל האוויר כנגד יעדים סוריים.

זירה שנייה הייתה המאבק כנגד ניסיונות סוריה, בחסות הליגה הערבית, להטות את מקורות הירדן. הצעד הזה התבצע בעקבות הפעלת המוביל הארצי במאי 1964. מכאן התנהל מאבק בין ישראל לבין סוריה, כאשר האחרונה מבקשת לבצע את מפעל הטיית מקורות הירדן לשטחה, והראשונה נחושה בדעתה למנוע מהסורים לעשות כן. כמו במקרה הקודם, גם כאן התנהל המאבק תוך כדי הסלמה והחרפה של הצעדים הישראליים, עד לחיסולו המוחלט של מפעל ההטיה הסורי בסתיו 1965.

זירה נוספת הייתה הזירה הישראלית-פלשתינית. מראשית 1965 החל ארגון הפת"ח – אחר כך הצטרפו אליו ארגונים פלשתינאיים נוספים – לבצע פעולות חבלה בשטח ישראל. ישראל שבה אל הפרקטיקה שבה עסקה במחצית הראשונה של שנות החמישים, של מתן 'תמריץ' לממשלת ירדן – שמשטחה באו מרבית הטרוריסטים – לפעול כנגדם.

פעילות חבלנית עוינת כנגד ישראל התבצעה גם מתחומי סוריה. הצירוף של החסות הסורית לטרור הפלשתיני, יחד עם המתיחות הישראלית-סורית שנסקרה לעיל, העלה את הטמפרטורה לאורך הגבול הישראלי-סורי עוד יותר. במטכ"ל 'הלכה והתגבשה [...] הסכמה כללית בדבר ההכרח לכפות על סוריה "התנגשות חזיתית" שתזעזע את המשטר הרדיקלי ואולי גם תפילו' (עמ' 144). זו לא הייתה גישת הממשלה, אך המטכ"ל הצליח לאכוף עליה את דעתו. ההתנגשות לא התרחשה, או שמא התרחשה בדרך שונה לחלוטין, בשל 'האפשרות הלא צפויה, התערבות ברית המועצות ומצרים עוד לפני שתחולל ההתנגשות בין ישראל לסוריה' (שם).

למרות כל הדברים הללו, מדגיש גלוסקא, לא ממשלת ישראל ולא ממשלת סוריה רצו במלחמה ב-1967. זו הייתה נקודה שבה ניכרו ההבדלים בין הדרג המדיני לדרג הצבאי: 'ההנהגה האזרחית [הישראלית] רובה ככולה, הייתה רחוקה מכל מחשבה על התנגשות צבאית, סלדה ממנה ואף פחדה מפניה'. הצבא אמנם 'קיבל ללא ערעור את כפיפותו להנהגה האזרחית', אך 'על פי חינוכו ותפיסתו, ראה עצמו כצבא התקפי ולא מתגונן' (עמ' 173). משבר מאי 1967, שבעקבותיו פרצה המלחמה, סיפק אם כן לצבא את ההזדמנות שאותה חיפש. ואולם, תמונה זו, כך טוען גלוסקא, פשטנית מדי. למעשה, המטה הכללי לא צפה כלל את משבר מאי 1967, ולא רק במישור המודיעיני, אלא גם מבחינת הבנתו את התהליכים שיתרחשו בעקבות פעילותו ההתקפית כנגד

סוריה. בבואם לשכנע את הממשלה לאשר את הצעדים התוקפניים כנגד סוריה, הבטיחו ראשי הצבא לממשלה שמעשים אלה לא יביאו את האזור למלחמה כוללת, אלא להפך. והנה, הנחה זו של המטה הכללי קרסה, והרמטכ"ל 'עמד מול עיניהם המאשימות של השרים' (עמ' 174). גלוסקא אף שם את האצבע על מה שהוא בעיניו האירוע האחד שהוביל כמעט במישרין למשבר מאי 1967 ולמלחמה: '7 באפריל, 1967: מפקד החיל האוויר מחולל מלחמה', מכתיר גלוסקא את תת-הפרק שבו הוא מתאר את המכה האווירית שהנחית חיל האוויר 'שזה מכבר ייחל לה, על צבא סוריה'. בתקרית זו הופלו שישה מטוסים סוריים ומטוסים ישראלים חגו מעל דמשק. הפעולה לא אושרה בממשלה. היא הייתה תולדה של התרחשות מקומית, שהידרדרה עד לאירוע הקשה הזה. וכך, טוען גלוסקא, 'בהיסח הדעת, וללא כל דיון מוקדם ושיקול דעת, הפכה תקרית גבול מקומית למהלך בעל משמעות אסטרטגית' (עמ' 194). 'לא תהיה זו הגזמה פרועה לקבוע כי מוטי הוד [מפקד חיל האוויר] הוא במידה רבה האיש שגרר ב-7 באפריל את מדינת ישראל בלי משים למלחמה, בעת שכל הדרגים המדיניים והצבאיים שמעליו לא אכפו עליו את הבקרה המתחייבת' (שם).

טענה זו היא טענה נועזת מאוד. עמי גלוסקא מייחס אירוע בעל משמעות היסטורית, שהשלכותיו על תחומים שונים – הן בזירה הישראלית פנימית, הן במזרח התיכון והן במערכת הבינלאומית – קיימות עד היום, ובעוצמה גוברת והולכת, ולפועלו של איש אחד בלבד, ולא איש מרכזי במערכת השלטונית הישראלית. ואולם, למרות שגלוסקא אינו אומר זאת, הרי שעל פי סיפורו, שאותו אנחנו מכירים גם ממקורות אחרים, אף אם אירועי ה-7 באפריל לא היו מתקיימים, עדיין התהליכים שהובילו אל מלחמת ששת הימים היו בעלי עוצמה כזו, שאירוע אחר, אולי בגין עוללות איש אחר, היה מביא אותנו אל המלחמה, גם אם בדרך שונה. כאן נמצאת חשיבותו האמיתית של המחקר. אם מרבית המחקרים הקיימים על מלחמת ששת הימים מתרכזים בפן הכולל של התהליך שהביא למלחמה, ברקמת היחסים בין המדינות ובדרך שרקמה זו הביאה את הצדדים למלחמה, הרי שגלוסקא מתמקד במערכת הפוליטית הפנימית הישראלית. הוא מסביר כיצד תרמה היא את תרומתה לתהליך שהביא לפרוץ המלחמה. בין אם הוד אשם באופן ישיר בפרוץ המלחמה ובין אם לאו, הרי שמתאורו המפורט כל כך, הנסמך על מסמכים חסויים, ניתן ללמוד עד כמה רקמת היחסים בין הדרג הצבאי לדרג הפוליטי היוותה גורם חשוב בתהליך שהביא להידרדרות היחסים בין ישראל לבין שכנותיה, ואל המשבר שבסופו של דבר הסתיים במלחמה, מלחמת ששת הימים.